

## КОНСТИТУИСАЊЕ СОЦИОЛОГИЈЕ ПОРОДИЦЕ КАО НАУКЕ

### *1. Неки основни елементи за конституисање социологије породице као науке*

Свака посебна научна област, па тако и социологија породице, има своје специфичне елементе који је одвајају од других научних области. Задатак који је постављен у овом раду састоји се у покушају конституисања основних елемената социологије породице као посебне научне дисциплине.

За конституисање социологије породице као посебне научне дисциплине потребно је утврдити њен појам, њено место у систему наука, посебно у систему социолошких наука, њен предмет и метод, њен однос према другим наукама, њену историју, као и савремено стање науке у овој области. У оквиру овог рада осврнућемо се само на нека од тих питања (појам, место, предмет и метод социологије породице).

1. *Социологија породице је друштвена наука.* — Предмет њеног изучавања је људско друштво као посебна и специфична појава у природи, тј. тачније речено, један део тог људског друштва који се зове породица (обитељ). Међутим, она је повезана са неким природним наукама у много већој мери него што је то случај са многим другим друштвеним наукама (биологијом, медицином, сексуалном хигијеном, географијом, психологијом и др.). Разлог је у томе што се генетичка основа породице и брака као друштвених појава налази у биолошкој, природној, недруштвеној сфери. Неки сексолози чак истичу да у основним елементима биолошког живота човека нема ничега што већ не постоји у природи. И сами социолози дефинишу брак као „социјално-биолошку“ заједницу, потврђујући тиме везу социјалног са рудиментарно-биолошким у брачним односима. Низ других појава у породичном животу има неке сличности са природним стањем: полни односи, рађање, чување и неговање потомства, сексуалне заједнице, инстинкт продужења јединке и врсте, полни нагон, освајање полног партнера, удварање, љубомора, моногамија, полигамија и др.

Још је Хегел у свом делу „Филозофија права“ указивао да су раније, нпр. до XIX века, научници посматрали брак само са његове природне, физиолошке стране, те су сматрали да он представља само природан однос. Према Хегелу, све друге стране брака остале су све до XIX века затворене, па је делимично и његова заслуга што је указао и на моралну страну ове друштвене групе (<sup>1</sup>).

1. Хегел, Основне црте филозофије права, Београд, превод с немачког, Сарајево, 1964, стр. 150—156.

Па ипак, социологија породице се не интересује за природну, биолошку страну ових појава, већ готово искључиво за њихову друштвену страну. У том смислу а) она се не бави појавама које се дешавају у животињском свету, већ само појавама у људском друштву; предмет њеног интересовања, дакле, нису животиње већ људи као друштвена бића, и б) социологију породице такође не занимају ни природне појаве, чак и када се јављају у организованом људском друштву. Њу, на пример, не занима сам процес полног општења као природна појава, нити процес рађања, већ друштвене импликације ових природних појава код људи. Још Аристотел је рекао да је човек друштвена животиња. Следећи ову мисао може се рећи да оно што је анимално, природно, биолошко у човеку представља предмет природних наука, а *друштвена страна процеса природне репродукције човека поред осталог чини предмет изучавања социологије породице као науке.*

2. Место социологије породице у систему друштвених наука. — Постоје разни критеријуми за деобу друштвених наука. Према једном, све науке се могу поделити на општу науку (нпр. општа социологија), посебне науке (нпр. политичка економија) и појединачне науке (нпр. економика Југославије) (2).

Према другој класификацији, друштвене науке се могу поделити према два критеријума: а) према степену општости на опште и посебне и б) према ширини и степену захватања социјалних феномена на уопштавајуће (генерализације, теоријске) и поједињавајуће (сингуларизујуће, историјске или неисторијске) науке. Између ове две групе могуће су разне комбинације. На пример, општа социологија је општа уопштавајућа, а општа историја општа поједињавајућа наука. Посебне науке су нпр. политичка економија, етнологија, педагогија и др. Међутим, и оне с обзиром на степен апстрактности односно конкретности могу такође бити уопштавајуће и поједињавајуће. На пример, политичка економија је посебна уопштавајућа, а економика Југославије посебна поједињавајућа наука (3).

Социологија породице би према првој класификацији била *посебна наука*, а према другој *посебна уопштавајућа наука*. Међутим, ми сматрамо да би социологија породице могла имати двоструки карактер, јер она обухвата два велика, али доста различита подручја. Наиме, несумњиво је да је она посебна наука и према првој и према другој класификацији. Али, она је уопштавајућа у једном делу, а поједињавајућа у другом делу, ако прихватимо прецизнију класификацију проф. Лукића. Уопштавајућа је када истражује породицу на макроплану, тј. када утврђује опште законе узročности у односима између породице и друштва. Она је поједињавајућа када врши микроанализу породице као једне од тзв. „примарних друштвених група”, тј. када на микроплану рашиљајуће елементе породичног система у одређеном друштву. У првом случају, она се служи дедуктивном и синтетичком методом, а у другом индуктивном и аналитичком, тако да је и методолошки приступ у оба случаја доста различит.

2. В. Рашковић, Основни социологије, Београд, 1962, стр. 6—9.

3. Р. Лукић, Основни социологије, Београд, 1962, стр. 20—25.

3. *Социологија породице је интеграциона наука.* — Социологија породице представља резултат дуготрајне еволуције емпиричког и теоријског рада у овој области. Веома дуго породица је као друштвени феномен била „*droit réservé*” за правничка истраживања. Вековима она је третирана и проучавана готово искључиво са становишта правних наука, што је и разумљиво, јер је правно уређење породичних односа у условима класне друштвене структуре доминирало над другим видовима породичног живота. Међутим, у току дуге историјске еволуције, постепено је све више расло интересовање и за друге стране њеног живота. Тако су се за неке њене појаве прво заинтересовале етнологија и етнографија, а затим психологија, педагогија, политичка економија, етика и најзад социологија.

Ова друга фаза новијег је датума и дошла је снажније до изражаја током XIX века. То је био период *секторског, парцијалног* приступа сложенем феномену као што је породица.

Следећа етапа настала је почетком овог века или нешто касније. У том периоду било је покушаја да се феномен породице боље проучи применом *интердисциплинарне*, или боље рећи, *мултидисциплинарне* методе, односно таквим методолошким приступом у коме би изучавање породице вршиле у сарадњи две или више научних дисциплина (демографија, пол. економија, етнологија, социологија, историја, право и др.) <sup>(4)</sup>.

Са необично брзим успоном и афирмацијом антропологије (социјалне и културне) односно етнологије, а нарочито социологије, интердисциплинарно проучавање породице добија нов снажан импулс. Као резултат ове еволуције наука настала је социологија породице, схваћена као посебна социолошка дисциплина. Према томе, појава социологије породице представља нову и за сада завршну етапу у научном, теоријском и емпиричком, изучавању породице. Основно обележје њеног настанка везано је за процес да се изучавању вишедимензионалних породичних појава обезбеди интеграциони научни приступ, тј. да се чак превазиђе метода интердисциплинарне сарадње и да се више посебних приступа обједине у кохерентну научну целину, у једну посебну науку, у којој ће чврстим нитима бити повезани досадашњи елементи једног недовршеног и дифузног мозаика.

Међутим, преузимање елемената односно резултата и научних достигнућа из разних наука, никако не би смело бити механичко и некритично. Јер би у том случају социологија породице била само обична компилација других наука, без свог предмета и метода и не би могла себи обезбедити место у систему савремених наука. Неопходан је, дакле, огроман напор да се сва ова емпиричка и теоријска грађа преиспита, детаљно преради и подвргне строгој систематизацији у складу са основном филозофском, идејном и научном концепцијом која треба да представља руководећу оријентацију у конституисању ове науке.

Грађанској социологији породице управо недостаје овај елеменат у њеном конципирању као научне дисциплине. Због тога, постоји велики

4. У том погледу нарочито је значајна Ле Плејева школа, коју су развили његови ученици, бечка антрополошка школа, америчка Боас-ова школа и др, као и каснија истраживања националних и међународних научних установа.

број школа и праваца, од биолошких и социјално-психолошких до социометријских и функционалистичких. Социологија породице у том погледу има у социјалистичким земљама велику предност, јер се ослања на филозофске идеје дијалектичког односно историјског материјализма.

4. *Да ли је социологија породице теоријска или емпиричка наука?* — У западноевропским, а нарочито америчким социолошким истраживањима породице, преовлађују дескрипција и емпиризам, а све је мање теоријских радова. У социјалистичким земљама, напротив, сувише има претераног теоретисања и уопштавања. Стаљинистички период онемогућио је уопште развој емпиричког истраживања у овој области, јер су неки ставови Маркса, Енгелса и Моргана, нарочито они о историјском развоју породице, постали нека врста марксистичког катихизиса. Тек последњих година запажа се извештајан напредак у том погледу.

Дезинтегрисаност науке у изучавању породице довела је и до доста одсечног одвајања теоријских од емпиричких радова. И саме научне дисциплине су се на неки начин поделиле на претежно теоријске и претежно емпиричке. Тако су, на пример, социологија, социјална психологија и др. биле и до данас остале превасходно теоријске, док су етнологија и демографија третиране претежно као емпиричке науке. Чак и у оквиру самих ових наука постојала је разлика између емпиричких и научно-теоријских радова. Са појавом социологије извршена је подела на „sociologie pure” и „sociologie appliquée”, односно на *фундаментална* и *примењена* социолошка истраживања <sup>(5)</sup>. То је био период дезинтеграције емпирије и теорије.

О овој појави В. Милић каже: „Ако се пажљивије проучи развој било које науке, увидеће се да је интеграција емпиријских истраживања са теоријском активношћу један од кључних проблема које науке морају решити да би ушле у фазу своје научне зрелости. Друштвене науке у ствари тек последњих неколико деценија покушавају с више или мање успеха да решавају овај методолошки проблем. Зато је у њима лакше наћи илустративне примере раздвојености теорије и емпиричких истраживања. Али, кроз сличне фазе, само раније, прошле су и све природне науке” <sup>(6)</sup>.

Социологија породице и на овом подручју представља нову етапу у изучавању породице. Њена *conditio sine qua non* је јединство емпирије и теорије. Она то може обезбедити и обезбеђује проучавањем породице са два становишта: а) на широком подручју односа породице према глобалном друштву, где су теоријска уопштавања претпоставка за утврђивање основних каузалних веза у тим односима и б) на ужем подручју аналитичког проучавања генетичких, садржинских и структуралних процеса у оквиру породичне групе, где огромну помоћ обезбеђују многобројна емпиричка истраживања. Разуме се да ни прва област није лишена емпирије, као што ни друга није без теорије. Реч је само о степену и начину њихове примене.

5. О томе ће бити више речи у трећем делу овога рада: *Метод социологије породице*.

6. В. Милић, *Методолошке особености Цвијитшевог проучавања друштвеног живота*. Дело, Београд, 1957, бр. 5, стр. 848—849.

5. *Да ли је социологија породице историјска или неисторијска наука?* — О томе постоје различита мишљења. Први озбиљни научни радови о породици су антрополошког односно историјског карактера. Прво интересовање за ово питање покренуо је Bachofen са својим делом из историје и митологије: „Mutterrecht”. Већи број значајних радова који је затим следио такође је био обележен историјским приступом.

Доста дуго и после ових првих пионирских радова присталица теорије једносмерне еволуције породице, проблеми везани за породицу проучавани су претежно историјском методом, али се јавио и ниц нових школа и теорија као реакција на теорију једносмерне еволуције, нпр. циклусна, дифузионистичка, функционална теорија и др. (7).

И данас неки писци дају већи значај историјском приступу, нарочито у Француској. Тако се после Диркема (Dirkheim), у радовима Кивилијеа (Cuvillier) тежиште ставља на проблем еволуције породице; у познатој збирки радова „Renouveau des idées sur la famille” тежиште је такође на историјској методи, нта.

Међутим, историјска школа, ипак, све више припада прошлости. Неисторијски приступ је нарочито развијен у САД. Основна преокупација америчких социолога породице је породица у савременом индустријском и урбанизованом друштву. Ипак, постоји и у САД историјско-институционална школа Цимермана (Zimmermann), али је њен утицај незнатан.

У совјетској социологији је све до данашњих дана био доминантан историзам, чија је основа била у радовима Моргана и Енгелса о пореклу породице. Врло мало је било озбиљнијих радова о савременој совјетској породици. То у извесној мери важи и за друге социјалистичке земље. Међутим, за последњих неколико година запажа се тенденција ка реалнијем истраживању савремених породичних проблема. Стога се и у совјетској литератури све више срећу неисторијски, емпирички и теоријски радови. Совјетски научници, за разлику од неких америчких и европских, не поричу значај историјског приступа и сматрају да је социологија породице и историјска и савремена наука. Управо у овој области, према њиховом мишљењу, мора доћи до јединства историјског и неисторијског, историјског и логичког, јер се јединство света не може објаснити без примене историјске методе (8).

Са овим мишљењем се треба сагласити. Дијалектички поглед на свет укључује у себи и историјски елемент. Без њега једна значајна компонента не би била објашњена, а она је и претпоставка за разумевање нашег савременог света и породице у њему. Па ипак, и поред уважавања значаја историског приступа изучавању породице, социологија породице је претежно, и својим највећим делом, неисторијска, савремена наука, а њен предмет је савремено друштво и, наравно, у првом реду породица у савременом друштву. Она је и настала као последица заоштравања противречности у модерном друштву, у периоду када су нагомилана ових противуречности доведене у сумњу основне вредности породице, њен систем, њена неопходност и њена будућност.

7. В. о томе ближе: М. Илић, Социологија културе и уметности, Београд, 1966, стр. 39—54.

8. В. А. Г. Харчев, Брак и сепмља в СССР, Москва, 1964, стр. 20.

6. Место социологије породице у систему социолошких наука. — Оно зависи од основног схватања социологије као опште друштвене науке. Ако би се прихватило становиште да општа социологија проучава само оне области које нису обухваћене ниједном посебном друштвеном науком, онда би област породице била управо такво подручје, све док евентуално не би и овде израсла нова наука. Међутим, овакво схватање се мора одбацити <sup>(8)</sup>.

Ако се општа социологија схвати као општа уопштавајућа друштвена наука која има за предмет проучавање глобалног друштва, његових основних појава и процеса и његових општих законитости, онда се место социологије породице у систему социолошких наука поставља исто онако као што се то питање поставља и за посебне социологије уопште.

Управо и са овог становишта подељена су мишљења о месту социологије породице, као што су подељена и о месту посебних социологија. У том погледу постоје три могућности: а) социологија породице је социолошка наука; б) социологија породице је посебна, несоциолошка наука; в) социологија породице је гранична наука, која има своје корене и у социолошким и у несоциолошким наукама.

Мислимо да је ово треће мишљење најтачније. Ако би општа социологија била општа наука о глобалном друштву, онда би са тог становишта посебне социологије представљале *contradictio in adjecto*. Са тог становишта би се и социологија породице могла третирати као и свака посебна друштвена наука чијим се сазнањима и резултатима користи општа социологија. С друге стране, и сама социологија породице користи се резултатима многих друштвених, па и неких природних наука. У том погледу она је у знатној мери несоциолошка наука, јер користећи се резултатима више научних дисциплина, она обрађује једно много уже, специфично подручје, које анализира далеко шире и продубљеније него што је то задатак опште социологије <sup>(10)</sup>.

Ипак, она је веома блиска и општој социологији, јер је њен предмет један од елемената, и то врло значајних, друштвене структуре, за коју је првенствено заинтересована и општа наука о друштву. Међутим, њихова најближа веза је у методи истраживања. Социологија породице користи се општим методолошким поставкама које је разрадила општа социологија, што, међутим, не значи да она нема и своје специфичне методе.

Да закључимо: сматрамо да је најтачније мишљење према коме је социологија породице *гранична наука са врло значајним социолошким*

9. А.Г.Харчев, иако полази од исправне поставке да је основни циљ социологије решење кључних проблема друштва, неким својим ставовима и конкретним питањима даје повода да се верује да је његово схватање блиско овој концепцији, јер он придаје претеран значај посебним наукама у односу на социологију и индиректно тврди да је задатак посебних социологија да се баве оним подручјима где посебне науке нису постигле значајније резултате. Иначе, ово схватање најприближније заступају представници формалне и описне социологије.

10. В. Рашковић на следећи начин описује две карактеристике посебних (примењених) социологија: а) уска специјалност; б) одсуство синтезе и општих теоријских закључака. Са другим делом објашњења тешко је сасвим се сложити. Истина, Рашковић истиче да и посебна социологија има своју теорију, али да се у истом интензитету не бави општим проблемима друштва. Међутим, свака посебна социологија, па и социологија породице, мора увек водити рачуна о јединству света и мора полазити од општих теоријских закључака, мада њен задатак није да их она сама истражује. В. напомену под 2.

али и несоциолошким елементима, а да ће у перспективи њен развој ићи ка њеном постепеном удаљавању од опште социологије, што ће углавном зависити од утврђивања њеног специфичног предмета и метода, односно од њене афирмације као посебне научне дисциплине.

## II. Предмет социологије породице

1. *Схватање о предмету.* — О предмету социологије породице мишљења су подељена међу научницима.

Још је Фредерик Ле Плеј (Frédéric Le Play), који се сматра оснивачем социологије породице као науке, покушао да одреди предмет ове науке. Тражећи основну друштвену ћелију чијим би проучавањем могао открити основне појаве и законе друштва, Ле Плеј је такву ћелију открио у породици. Према њему, породица је основна друштвена јединица која постоји у свим друштвима и свуда врши битно важне функције за друштво. Она је везана за све остале друштвене појаве које се могу посредно проучавати преко њиховог утицаја на породицу <sup>(11)</sup>.

Немачки социолог Р. Кениг (Réné König) сматра да социологија породице треба да обрати главну пажњу на следећа питања: 1) међусобни односи чланова у породици; 2) материјалне основе породице, тј. породично домаћинство; 3) унутрашњи поредак у породици, подела улога и форма ауторитета; 4) брачно партнерство и односи међу генерацијама; 5) проблем непотпуних породица и породична дезинтеграција <sup>(12)</sup>.

О предмету социологије породице совјетски социолог Харчев каже: „Породица (а према томе и брак) проучава се као комплетна социјална појава: 1) са тачке гледишта њене повезаности са другим социјалним појавама; 2) са тачке гледишта њених специфичности и 3) са тачке гледишта законитости и перспективе њеног развика” <sup>(13)</sup>.

Разрађујући ову идеју о предмету, он сматра да: 1) први аспект (повезаност породице са другим социјалним појавама) одговара на питање: какви типови друштвених односа карактеришу породицу и како је породица повезана са другим областима друштвеног живота; 2) други аспект укључује у себи анализу особености породице и њених друштвених функција; отуда је социологија породице тесно повезана са другим наукама које изучавају исте или друге стране брачно-породичних односа, али ово подударане проблематике не повлачи за собом и подударане у резултатима истраживања, јер марксистичко-лењинистичка социологија има посебне задатке при истраживању брака и породице; 3) трећи задатак садржи и опште појаве, заједничке за све друштвене појаве, а такође и појаве специфичне за породицу, јер социолошко истраживање породице никада не ограничава сазнање само на те појмове, већ помоћу њих продира и у тајне широких друштвених структура и законитости <sup>(14)</sup>.

11. Frédéric Le Play, Les ouvriers européens; Paris, 1855.

12. Цитирано према А. Г. Харчеву, исто, стр. 10.

13. А. Г. Харчев, исто, стр. 12.

14. А. Г. Харчев, исто, стр. 12—13.

2. *Елементи за утврђивање предмета социологије породице.* — Да би се овладало предметом социологије породице, по нашем мишљењу потребно је утврдити следеће елементе предмета:

а) Потребно је прво рашчистити нека појмовна и језичка питања. У овој области срећемо се са већим бројем појмова, стручних и народних израза, са међународном терминологијом и др., чији је циљ да означе садржину неке појаве. Такође има и доста синонима, али и израза који су врло блиски, па ипак нису у свом значењу идентични. У неким крајевима задржали су се специфични изрази који воде порекло још из племенског друштва (нпр. у Црној Гори). В. Чубриловић је питању терминологије племенског друштва посветио посебну већу студију. Он је указао да се при употреби појмова мешају патронимички и топографски моменти, да су неки појмови нашег а неки страног порекла и да већи број израза као што су: обитељ, кућа, дом, браћа, вас, род, село, братство, племе, жупа, кнежевина и др. имају често спорно и двосмислено значење. Он је обрадио термине: породица, фамилија, обитељ, дом, кућа, хижа, задруга, род, братство, колено, ближика и племе. Чубриловић истиче да су нарочито спорни изрази: „задруга“ и „род“<sup>(15)</sup>.

Неуједначеност терминологије може се видети управо из употребе речи „задруга“. Ову реч сковао је Вук Караџић 1818. године. Он је први дао и њено тумачење: *plures familiae in eadem domo (more serbico)*. Он је ову реч сковао за појам „задружна кућа“, „кућна задруга“, „задружна породица“ или „породична задруга“. И у употреби овог појма постоје разна тумачења. У неким крајевима разликују се две врсте задруга: „права задруга“ и „кућна задруга“<sup>(16)</sup>. У неким се разликују појмови кућа (*shtëpia*), самотиња (*vetemllek*) и јака кућа (*shtëpi e fortë*) — код Шиптара<sup>(17)</sup>. И сам Божишић је дуго избегавао да употреби израз „задруга“. Први пут га је употребио тек 1884. године. Касније је ова реч ушла и у народ и у књижевност и сасвим се одомаћила. Њу су прихватили и страни писци, тако да је добила и међународно значење<sup>(18)</sup>.

Због тога, ради уједначења појмова и термина треба одредити: а) појам породице уопште (утврђивање критеријума и елемената за изналажење њене садржине, њених универзалних, константних и непроменљивих елемената, с једне, и њених регионалних или варијабилних елемената, с друге стране); б) типологију породице (утврдити значење појмова: тип, врста, облик, варијетет; одредити критеријуме за типологију: историјски критеријум, затим према средствима за производњу, према бројном саставу породице, према локацији, њеној величини и др.); в) разграничење породице према неким сличним друштвеним групама и категоријама (брак, породица, домаћинство, сродство, заједница несродника и др.).

15. В. Чубриловић, *Терминологија племенског друштва у Црној Гори*, Београд, 1959.

16. М. С. Фидиповић, *Последњи дани установе кућне задруге у Босни*, Социологија, 1961, бр. 3—4, стр. 71.

17. М. Бурчић, *Положај жене у шиптарском обичајном праву*, Зборник радова, књ. II, Пећ, 1965, стр. 117—156.

18. В. Ц. Костић, Божишић и социологија, *Филозофија-Социологија*, Београд, 1958. бр. 1—2, стр. 169—174; в. и А. Илић, *Систем права о кућној заједници у Црној Гори*, Београд, 1936.

б) Други задатак социологије породице јесте да се одреди место и значај породице у друштвеној структури, као и њен однос према најважнијим елементима друштвене структуре, с једне, и самог унутрашњег породичног система, с друге стране. У одређивању њеног места мора се поћи од марксистичког учења о свету, друштву и човеку. Узимајући за основу материјалистичко и еволуционистичко учење, неопходно је утврдити основне релације породице: 1) њену спољашњу и 2) њену унутрашњу (интерну) релацију. При овом одређивању мора се поћи од анализе неких категорија као што су: човек, брак, породица, друштво, као елемената трансмисионе и интеракционе улоге ових фактора.

Стога би, у складу са оваквом концепцијом предмета, он могао бити дијалектички подељен на четири велике групе питања:

А. Однос породице и њених чланова према глобалном друштву. Овај приступ би се могао означити као макроанализа породичног система.

Б. Унутрашња организација породичног система (статика и динамика интерперсоналних породичних односа, породичне функције и др.). Ова област означава се као микроанализа породичног система.

В. Анатомија и патологија породице (анализа противуречних, позитивних и негативних, законитих и случајних, стихијских и свесно усмераваних процеса у породици у односу на констелацију одређених друштвених система).

Г. Перспективе породице (осврт на праксу и теорију и научно предвиђање будућих процеса).

Потребно је извршити подробињу анализу свих ових питања.

3. *Однос породице и њених чланова према глобалном друштву.* — У светској, па и у нашој теорији и пракси, постоје знатна неслагања у погледу значаја, улоге и места породице у друштвеној структури уопште. О томе постоји низ схватања и теорија. Оне иду од свођења друштва искључиво на породичне ћелије до готово потпуног игнорисања значаја и улоге породице. Неслагања постоје и када се упоређују друштва из историје, архаична друштва и савремена индустријска друштва. Постоји мишљење да је у системима заснованим на родовским, крвним, а не на територијалним везама, улога породице знатно већа, а да је у друштвима заснованим на територијалном принципу, каква су данашња друштва, ова улога готово минимална.

За рашчишћавање овог и низа других питања и за утврђивање односа породице према друштву у целини, неопходно је утврдити стварно место породице у друштвеној структури: њен однос према друштвеној основи (материјалној производњи и производњи односно репродукцији самог живота), према неким елементима друштвене надградње: према одређеним, ужим асоцијацијама, тзв. примарним групама (суседство, школа, верска заједница, радна организација, месна организација, комуна и др.), као и према ширим асоцијацијама (етничке, верске, националне, социјалне, класне и друге групе), а исто тако и према другим елементима друштвене надградње (држава, култура, социјална политика, просвета и др.).

Тек анализом свих ових елемената моћи ће се дефинитивно одредити одговарајуће место породице у глобалном друштву и њен однос према њему, врсте и степен међузависности и аутономности.

Међутим, приступ овим питањима не сме бити апстрактно-логичан, искључиво теоријски, он мора бити претежно конкретан, критичан, емпирички и историјски.

Ради тога се поставља питање временских и просторних граница посматрања породице и глобалног друштва.

*Временска граница* одређена је специфичношћу породице као друштвене групе. „Брак и породица су историјски променљиве појаве; но то не значи да они не садрже у себи ништа што је стабилно и постојано, тј. нешто што им је заједничко као друштвеним установама“ (19). Због тога, социологија породице нема за циљ да хронолошки бележи преисторијске и историјске догађаје, јер она није поједињавајућа историјска наука, већ да јој историјски развитак породице, као један од елемената предмета истраживања, послужи као основа за одвајање типичних од нетипичних појава и за извршење класификације законитих појава у еволуцији породице.

*Просторне границе* у одређивању предмета социологије породице двојаке су. Ова наука је у нашој земљи првенствено заинтересована за социолошку анализу породичних процеса у Југославији. Међутим, пошто је југословенско друштво само један незнатан део универзалног друштва, неће се моћи извлачити успешни закључци ако се предмет проучавања ограничи само на ово подручје. Стога је неопходно упознати и паралелно излагати све оне опште појаве које се одигравају у светским размерама. Давно је уочена врло тесна корелација између појава које се одигравају на општој позорници људског друштва и оних које се одигравају у свакој појединој земљи. Ограничавање предмета само на једну државу онемогућило би уочавање општих каузалних веза које постоје између одређених светских друштвено-економских формација и појавних облика и типова породичне организације који се јављају као последица одговарајућих друштвених система у свакој посебној земљи.

Ово двоструко посматрање има још једну сврху. Друштвени и породични процеси немају само опште, заједничке карактеристике, већ у свакој земљи постоји низ посебних, специфичних особености условљених разним факторима. Управо је Југославија илустративан пример таквог шаренила. Релативно мала југословенска територија поседује низ регионалних породичних стилова. Организација југословенске породице била је вековима под снажним византијским, османлијским, млетачким, аустроугарским и осталим културним утицајима. Поред тога, не смеју се изгубити из вида ни утицај трију снажних верских система: католичког, православног и муслиманског (20).

Најснажније су код нас обрадили ове области Ј. Цвијић, Ердељановић, Радић, Вукосављевић и посебно В. Ерлих у књизи „Породица у трансформацији“. Ова последња је, под утиском изванредне сложености

19. А. Г. Харчев, исто, стр. 19.

20. У том смислу Д. Косовић у предговору књиге „Психодинамика породичног живота“ од N. V. Ackermann, превод с енглеског, Титоград, 1966, стр. 8.

процеса акултурације у нашој земљи, у своме чланку „Људске вредноте и контакти култура“, импресивно показала колико је сложен процес ширења и сукоба култура. Југословенски материјал је, по њеним речима, за такву анализу врло подесан због једног нарочитог, историски тачно документованог феномена: турске инвазије и доминације, која је уродила двојаким резултатима. Из једног те истог контакта са завојевачем развила су се два дијаментрално различита животна стила. „Оријентални“ животни стил примио је турске утицаје у класичном облику дифузије и прилагођавања, док је племенски динарски стил „развио комплементарне значајке“. Ланчане реакције, које су уследиле иза првог контакта, обликовале су живот двеју група до интимних породичних односа. Зато и В. Ерлих поставља питање: зашто је контакт с османлијским завојевачима и појединцима утицао на Босанце тако да су примили оријентални стил, док су Црногорци развили опречни стил? Зашто су Босанци апсорбовали њихов утицај, док су им се Црногорци супротстављали и доследно одбијали сваки њихов утицај? Како је могуће да неки народ или племе нагиње пацификацији, а други не, да неки постану активни ствараоци историје, а други њене беспомоћне жртве? Разлог зашто једна или друга од набројаних карактеристика двеју култура одлучно утиче на резултат неког културног контакта, остаје тајна. На крају она мало песимистички завршава: „Премда се чини да се лако може разоткрити узајамни однос између доминантних вреднота неке групе и хисторијског развитка, између карактера неког народа и његове хисторијске судбине — почетак чаробног круга не можемо ухватити“<sup>(21)</sup>.

Навели смо неке основне идеје из чланка В. Ерлих првенствено да би илустровани изванредну сложеност и међузависност друштвених појава и огроман број видљивих и невидљивих фактора који предодређују друштвено-историјске токове. Изложени примери показују да на ове токове не утичу само и увек само економски, већ и велики број других фактора, као што су: еколошко-географски, регионални, национални, верски и конституционални фактори, традиција, обичаји, снага националне културе и др.

4. *Унутрашња организација породичног система.* — Породични систем и његова унутрашња организација представљају посебну област проучавања социологије породице. Овај задатак она може поставити тек пошто рашчисти фундаментална питања о месту и значају породице у глобалном друштву. Амерички социолог Р. Винч (Winch)<sup>(22)</sup> констатује да се породица може проучавати из два угла: а) *као зависно променљива*, и тада се морају проучавати структуре и функције друштва и у тој сфери тражити објашњење породичних промена, и б) *као независно променљива*, када нас интересује развитак личности у породичној групи. Ако се условно послужимо оваквом суштинском и терминолошком класификацијом предмета социологије породице, онда би задатак у оквиру овог одељка био посматрање породице као независно променљиве категорије.

21. В. Ерлих, Људске вредноте и контакти култура, Социологија, Београд, 1965, бр. 3, стр. 27—42.

22. R. Winch, The Modern Family, New York, 1963.

Међутим, овакав приступ само је услован и технички и нема суштинску природу. Ни у анализи интерног породичног система није могуће апстраховати опште од појединачног, интерно од екстерног. Реч је само о условној, дијалектичкој подели ради лакшег груписања специфичних страна породичног живота. У крајњој линији ни појединац у породици, па ни сама породица не могу бити независно променљиве, па се не могу тако ни проучавати. Постоји неразлучна чврста повезаност и условљеност између развитка личности у породичној групи (као *homo familiae*) и личности ван породичне групе. Ради илустрације могу се навести пет начина посматрања интеракционог деловања и условљености човека у породичној и друштвеној групи: а) апстрактни приступ — човек као независна индивидуа; б) конкретан ужи приступ — човек као индивидуа са специфичним брачним и породичним обележјима, в) конкретан шири приступ — породица као институционална група, као трансмисија између индивидуе и друштва; г) ужи социјални приступ — човек као део породице и ужих друштвених група (тзв. „примарних група”); д) шири социјални приступ — однос на релацији човек—породица—глобално друштво.

У смислу свих ових сложених односа, породица никада не може бити проучавана као независно променљива у апсолутном значењу те речи. Лењин је о томе писао: „Опште постоји само у појединачном, преко појединачног. Свако појединачно је (овако или онако) опште. Свако опште је делић или страна или суштина појединачног. Свако опште само приближно обухвата све појединачне предмете. Свако појединачно непотпуно улази у опште, итд. итд.”<sup>(23)</sup>.

Управо у погледу начина третирања овог каузалног односа развила су се и два филозофска погледа на свет: идеалистички и материјалистички. Хегел је, нпр., под породицом подразумевао животну заједницу која повезује појединце по њиховим унутрашњим циљевима а не по спољашњим странама, нити по неким унутрашњим објективним везама. То је заједница уверења, тј. животна заједница која везује своје чланове свесно по њиховом моралном уверењу. Због тога породица и јесте код њега прва фаза преласка из моралитета у етичност (*Sittlichkeit*). Оква породица као заједница моралног уверења сасвим је нереална и неисторијска. Тврди се да је управо овај став Хегела, поред осталог, подстакао Енгелса да у својој књизи „Порекло породице, приватне својине и државе” докаже материјалну генезу породице и њен развитак од нижих облика ка вишим, као и њену апсолутну зависност од реалног, бескласног и класног друштва, тј. тесну повезаност њене унутрашње структуре и структуре шире друштвене заједнице<sup>(24)</sup>.

И француска социолошка теорија указује на везу породице и друштва: „породица се не може одвојити од друштва у целини... Треба дакле проучавати породицу као друштвени микросмос са становништа својинских односа, производње, размене, потрошње. У њој треба такође

23. Лењин, К питању о дијалектици, Филозофске свеске, Београд, 1955, изд. лат., с. 355.

24. В. Хегел, Филозофија права, ... стр. 148, као и Р. Лералић, О Хегеловој филозофији права, Годишњак, на Правнист факултет во Скопје, 1956-1957, стр. 87. Треба напоменути да Р. Лералић преводи „*Sittlichkeit*” са „етичност”, док Д. Грлић у преводу Хегелове књиге употребљава израз „обичајност”, „обичајносно”.

пратити утицај обичаја, културних модела, „владајућих идеологија“ итд”. (25).

Чак и један правац у функционалистичкој теорији полази од претпоставке да постоји дубока веза између типа друштва и унутрашње породичне организације, тј. да је породица функционално зависна од структуре и културе друштва. У том смислу „породица се мора посматрати као ћелија друштва, као почетни облик људске организације” (26).

Унутрашњи односи у породици могу се посматрати на два начина: а) *статички* и б) *динамички*. Статички пресек даје хоризонтални снимак породичних односа у једном одређеном тренутку (историјском или савременом) не упуштајући се у временске фазе животног циклуса једне породице (заснивање, организација, односи у породици, престанак породице).

Тако посматрани унутрашњи односи могу бити: а) *лични* (персонални) — нпр. између мајке и сина, брата и сестре; б) *групни* — нпр. између родитеља и деце, или „неподељених” ужих породица, између брачних другова, између деце разних очева, итд (27).

Зависно од њихове природе, на односе у породици могу се применити квантитативна (бројчана) и квалитативна (садржинска) анализа структуре породице.

*Квантитативна анализа* може се вршити с обзиром на величину породице, с обзиром на број брачних парова у породици и број деце, с обзиром на број сродника и на начин организовања сродника у оквиру породице, с обзиром на начин заснивања брака (моногамија и полигамија), а обзиром на структуралне тенденције (интеграционе, дезинтеграционе и др.).

*Квалитативна анализа* садржи истраживање садржине породичних односа и она се може кретати у два правца: а) у правцу анализе садржине односа између појединих личних или групних односа у оквиру породице, нарочито између брачних другова и родитеља и деце, и б) у правцу анализе појединих функција породице: економске, репродуктивне, заштитне, емотивне, васпитне и др.

*Динамички пресек је вертикалан*, јер даје слику циклусног процеса у животу породице, обухватајући све фазе њеног животног круга: начин заснивања породице, избор брачног друга, веридбу, односе у браку и породици (односи брачних другова, родитеља и деце и других сродника), фазе брачног живота, завршетак породичног циклусног круга, распад породице и др.

И овако проучавани односи могу бити лични и групни, структурални (квантитативни) и садржински (квалитативни).

За успешну анализу интерних породичних односа неопходно је комбиновати оба приступа: и статику и динамику породичног система, тј. извршити вертикално-хоризонталну анализу породичне групе водећи рачуна како о садржинској страни процеса, тако и о структуралним процесима.

25. Colloques internationaux du Centre national de la recherche scientifique, Sociologie comparée de la famille contemporaine, Paris, s. 175—176.

26. B. Malinowski, Sex and Repression in Savage Society, London, 1961, p. 143 and 185

27. У том смислу и Харчев, исто, стр. 48.

5. *Анатомија и патологија породице.* Посебну велику област истраживања социологије породице представља сплет противуречних појава од којих једне обично дефинишемо као позитивне, а друге као негативне. Анатомија би према тој класификацији представљала позитивну, а патологија негативну страну породичног система.

Анатомска страна породичних односа и процеса тесно је уткана у све анализе породичне структуре које врши социологија породице како на макро тако и на микро плану. И због тога, изгледало би сувишно да се она посебно интересује за издвојену упоредну анализу ова два феномена породичног живота. Међутим, ово питање, по нашем мишљењу, представља капитално значајну област социологије породице, јер вршењем једне овакве анализе и упоређивања, можемо много боље да уђемо у генезу противуречних појава које леже у крилу сваке друштвене установе, а посебно породице. Управо овакав приступ представља марксистичко и филозофско комплементирање сазнања о дијалектичким процесима и сукобима који имају и позитивну и негативну страну. Сем тога, тиме се најбоље разоткрива суштина најдубљих дилема и алтернатива пред којима се налазе друштвени и породични системи.

Сама категоризација породичних противуречности на позитивне и негативне врло је условна и релативна. Пре свега, и анатомија и патологија породице представљају законите, неизбежне друштвене појаве, само је њихово деловање на интегрисаност породичног система обрнуто.

*Анатомске појаве* се означавају као *друштвено прилагођене, социјално конформистичке и морално и правно допуштене и фаворизоване појаве*. Оне омогућују очување и репродукцију онаквог породичног система који је компатибилан са широм друштвеном структуром и њеним основним нормама. Такав систем је, по правилу, у складу и са идеологијом одређеног друштва, јер прихвата његов вредносни систем и тежи да му се прилагоди.

*Патолошке појаве* представљају таква одступања од социјалног понашања која се обично означавају као *девијантна понашања*. Она су супротна од очекиваног, друштвено-признатог, конформистичког поступања и, по правилу, осуђена су правним, моралним и обичајним нормама одређеног друштва, или су бар остављена ван граница његовог уважавања.

Међутим, у самој идеји супротстављања ових појава постоји једна битна противуречност. Подела на позитивне и негативне појаве условљена је историјски, социјално и класно констелацијом одређеног друштва. Извесне појаве могу носити обележје позитивних, друштвено-уважаваних и признатих норми породичног понашања, а да објективно буду друштвено-негативне и штетне, и обрнуто, извесне појаве које одређено друштво сматра негативним, не морају то увек и бити. Примера за то има безброј и у историји породице, а и данас: неравноправност мужа и жене у класном и социјалистичком друштву имају обрнуту вредност; ванбрачна деца имају сасвим другачији статус у овим друштвима, итд. У том смислу се изјашњава и М. Илић: „Проблем прогреса се компликује тиме што оно што се сматра прогресивним (пожељним) за једну ужу

групу (нација, класа, каста, породица) не мора да буде пожељно и са становишта човечанства у целини" (28).

Према томе, анализа ових противуречних појава показује да:

а) тзв. „анатомске" појаве могу бити и позитивне и негативне (или бар конзервативне, историјски осуђене), зависно од тога да ли се посматрају са становишта идеологије једне класе, слоја, или чак и друштва, или са одређене, објективно заузете дистанце;

б) Тзв. „патолошке" појаве могу се такође, зависно од угла посматрања, третирати као позитивне, развојне и као негативне, регресивне.

Стога је задатак социологије породице да посебно изврши дубљу анализу дијалектичког сукоба и међусобног односа, као и деловања ових појава на интегрисаност породичног система, с једне, и на еволутивну нит трансформације тог система, с друге стране, и да утврди значај и улогу оба фактора у процесу трансформације породице.

Социологија породице треба, исто тако, да утврди узроке, спољашње и унутрашње, који доводе до одређених анатомских и патолошких појава (историјске, економске, социјалне, моралне, васпитне и друге). Она, такође, има за задатак да утврди и у којим се облицима јављају патолошке породичне појаве (у облику непотпуних, дефицијентних породица, у виду нестабилности брака и породице, у форми развода брака, у појави ванбрачних рођења, васпитне запустености и малолетничке делинквенције, неплаћања алиментације, у постојању ванбрачних заједница и др.).

6. *Перспективе породице.* Будућност брака и породице били су, а и данас су предмет противуречних ставова и тврђења. Ставови оних који су забринуте за њихову будућност крећу се од обичне маште, од разних утопистичких нагађања и неких полуистина, до озбиљних, добро фундираних научних предвиђања. Стога је неопходно извући из спектра свих ових теорија оно што има вредност научне истине и разлучити га од оног што је неодрживо и нетачно.

Марксистичка теорија не сматра ненаучном могућност предвиђања будућних токова историјског развоја породице, као и друштва уопште. Маркс и Енгелс су нарочито предвидели укидање класног друштва и његов револуционарни преображај у социјалистичко, односно комунистичко друштво. Они су такође указали и на неке законите појаве у будућности, током преображаја брака и породице из класне у бескласну структуру. О томе је нарочито Енгелс изнео неколико капиталних мисли које се већ данас у пракси потврђују. Међутим, они у својим предвиђањима нису хтели да иду даље, јер је постојала опасност да из домена науке скрену у домен утопије.

Данас се нагомилаало много више знања и емпиричке грађе из праксе савремених високоразвијених индустријских, а посебно социјалистичких земаља. Многе раније теорије пракса је проверила, па неке од њих одбацила, а неке потврдила.

28. М. Илић, исто, стр. 22.

Стога је савременицима знатно лакше да са већом тачношћу сагледају правце непосредне, па и временски мало удаљеније еволуције брака и породице. Социологија породице треба у том склопу да унесе више јасноће у следећа питања: а) проблем слободе љубави и основе брака, б) форма брака и развод брака, в) породица и њена будућност, г) жена и њена будућност, д) деца и њихов значај за породицу у будућем друштву, ё) основни правци трансформације породице и брака.

Научно предвиђање будућих токова у еволуцији брака и породице није само себи сврха. Марксистичка наука није само фактографско прсликавање живота. Она има и идеолошку и васпитну сврху <sup>(29)</sup>.

Управо у овој области је неопходна да научна истина помогне и пракси и појединцима, па и друштву у целини, како би се супротставили помодним, често конзервативним и песимистичким тврдњама да су брак и породица преживеле установе и да су у таквој кризи која ће довести до њиховог силаска са историјске позорнице. Социологија породице мора у одбрану научних истина на овом пољу да одигра значајну улогу и да себе потврди не само на научном, већ и на идеолошком и васпитном плану. У том смислу она треба да буде и руководство за акцију људи у смислу позитивне промене света односно његовог даљег развоја. Јер, по речима Маркса, до сада су „философи свет само различито тумачили, али ради се о томе да се он измени“ <sup>(30)</sup>.

### III. Метод социологије породице

1. *Нека претходна питања.* — Социологија породице као посебна научна дисциплина мора имати и свој посебан метод. Међутим, то никако не значи да се она не може користити и оним методама које су се афирмисале у другим наукама. То нарочито важи за методе опште социологије, с једне, и посебних научних дисциплина са којима је социологија породице тесно повезана, с друге стране. Ипак, ово позајмљивање не сме бити механичко. Другим речима, социологија породице употребљава само оне методе из других наука које јој максимално помажу у реализацији теоријске и истраживачке делатности из области њеног предмета.

Међутим, без чврсте методолошке оријентације она то неће бити у стању да учини. Управо је тежиште у социологији на данашњем ступњу у области методологије. То посебно важи за нове, младе научне дисциплине, које су настале као резултат еволуције опште социологије, где тек предстоји велики напор да се методска правила не само поставе, већ и њихова вредност провери како у теоријском тако и у практично-инструменталном виду.

Проблем метода у социологији породице зависи од тога да ли се она схвата као систематско-теоријска или практично — емпиријска наука. Напред смо већ видели, мада о томе постоје различита мишљења, да се социологија породице не може успешно одвојити ни од теорије ни

29. У том смислу и Харчев, исто, стр. 25.

30. К. Маркс, XI Теза о Фојербаху, О различитим мишљењима о могућностима научног предвиђања, в. ближе В. Милић, Социолошки метод, Београд, 1965, стр. 35—40.

од чисте емпирије. Према томе, и метод који се употребљава мора бити комбинација теоријске експликације друштвених феномена и емпиричке дескрипције конкретних истраживачких појава у породици.

Примена одговарајућих метода зависи и од решења низа других питања, која смо раније поставили: да ли је социологија породице чиста социолошка или гранична наука, да ли је она историјска или неисторијска, да ли је она „једновалентна“ или „мултидисциплинарна“ наука, да ли је територијално ограничена или је „универзална“ и др. На сва та питања смо напред већ дали одговоре и из тих одговора произилази и наш став о природи и врстама метода у социологији породице.

Међутим, иако се већина писаца слаже да се не може примењивати само једна метода, неслагање постоји по питању како броја тако и природе елемената из којих се састоји методски приступ. В. Бонач, на пример, истиче да су могући следећи приступи: а) историјски; б) етнолошки; в) правни; г) социометријски; д) психолошки; ђ) економски; е) са становишта друштвене патологије; ж) са становишта здравља чланова породице <sup>(31)</sup>.

Совјетски социолог Балагушкин, полазећи од методских приступа изучавању породице којима су се служили Маркс, Енгелс и Лењин, сматра да су основне следеће методе: а) материјалистичко објашњавање друштвених и породичних промена и процеса; б) примена принципа историзма; в) изучавање и анализа различитих и противуречних страна породице; г) учење о квалитативним променама у процесу развоја брачно-породичних односа; д) конкретно-историјска анализа <sup>(32)</sup>.

Други совјетски социолог, Харчев, сматра да општа метода у изучавању брака и породице извире из дијалектичког материјализма као генералне методе, али да методски приступ мора узимати у обзир и неке друге видове породичног живота, као што су: економски, психолошки, правни, педагошки, етнографски, медицински и др. При том треба, према Харчеву, имати у виду да марксистичка социологија нема амбиције да детаљно анализира све ове видове породичног живота, јер је то предмет одговарајућих посебних наука, већ да само утврди опште законитости служећи се разним методским приступима. Харчев такође инсистира и на примени помоћних, техничких метода и на њиховој комбинацији у изучавању породице. Он нарочито подвлачи значај техничких методских приступа, као што су: посматрање, интервју, анкета, дневници, анализа садржаја, биографија, службене и статистичке документације и др. Међутим, он с правом указује на специфичности брачно-породичних односа, због којих је веома тешко применити неке од ових уобичајених методских приступа <sup>(33)</sup>.

Социолози на Западу такође употребљавају разне методске приступе. У Француској преовлађује и данас историјска и компаративна метода, али под утицајем Ле Плејеве школе јавља се делимично и економско-статистичка, демографска па и »case-studies« метода.

31. Б. Бонач, Методолошки проблем испитивања породице у Југославији, Наше теме, Загреб, 1960, стр. 783—798.

32. Е. Г. Балагушкин, Методологические проблемы исследования семьи, Вопросы философии, Москва, 1963, бр. 7, стр. 63—73.

33. А. Г. Харчев, исто, стр. 10—12.

У америчкој социологији постоји више појмовних и методских приступа, јер има више теоријских школа: институционално-историјска (Zimmerman); структурално-функционална (K. Davis, C. McGuire, G. Murdock, T. Parsons и др.); симболично-интеракционална (R. C. Angell); ситуационо-психолошка према месту боравка (J. H. S. Bossard); учење улога према развоју породице (R. Sears); прилаз економике домаћинства (H. K. Kyrk); породично развојни прилаз или прилаз породичних животних циклуса (најближи овом приступу је R. Faris) <sup>(31)</sup>.

Поред ових генерално-теоријских приступа, америчка социологија развила је велики број техничких поступака у истраживању породице, у чему је и њена посебна вредност. Нарочито се запажа тежња ка одређеној специјализацији научника за примену једне, или врло малог броја техничких метода: за социометријска испитивања, за психолошку страну породице, за психијатријске методе, за „case-studies“ методе и др.

Све методе могу се, с обзиром на природу и значај, поделити у три основне групе: а) општа, универзална (генерална) метода, б) посебне (специјалне) методе, и в) помоћне (техничке) методе <sup>(35)</sup>.

2. *Општа, универзална (генерална) метода.* — Према мишљењу многих писаца данас у свету постоје две опште методе у науци. То су: метафизичка (идеалистичка) и дијалектичка (материјалистичка). Обе теже да универзалним приступом објасне суштину света и људског друштва.

Оба ова методска приступа су класно условљена, па зато имају и различиту филозофску и идеолошку вредност. Метафизика није била у стању, а ни данас то није, да научно објасни свет. Међутим, помоћу дијалектичког материјализма могуће је и филозофски и методски обухватити све законитости друштвеног развоја као и света уопште.

Стога је дијалектички материјализам универзална метода у истраживању и сазнавању света. Саставни део дијалектичког материјализма је историјски материјализам као метод сазнавања друштвених појава, процеса и законитости.

Пошто је дијалектички односно историјски материјализам свеобухватна филозофија марксизма, она се као универзални метод примењује не само у проучавању глобалног друштва, што је задатак опште социологије, већ и свих његових саставних делова, што је задатак великог броја посебних друштвених наука. Према томе, дијалектички материјализам представља основни метод и у посебним социологијама, а самим тим и у социологији породице.

Због тога што у идеалистичкој филозофији нису могли наћи чврсту методску основу за истраживање друштвених феномена, грађански социолози су одустали од покушаја да друштво у целини и поједине његове елементе (породица и др.) објасне применом једне генералне методе. Зато је грађанска социологија и развила и усавршила до максималних граница помоћне и техничке методе и поступке, али није била у стању да створи општу теорију о друштву. Због тога, разлика између марксистичке

34. В. Р. Хил, Истраживање стратегија које се употребљавају у спровођењу пројекта о породици, превод с енглеског, Социологија, 1961, бр. 3—4, стр. 41—56.

35. Сличну поделу прихватају код нас А. Фианенго, Ј. Горичар и М. Перовић. Ова подела је најближа подели А. Фианенга, само је редослед обрнут.

и грађанске социологије не лежи у посебним, помоћним и техничким методама, већ у општој методи.

Проблем заснивања опште марксистичке социологије и посебних социологија зато не може бити решен еклектичким спајањем Марксових идеја и грађанске социологије, него само доследним критичким развијањем принципа Марксовог схватања човека и друштва у духу основних постулата савремене научне методологије. Јер, битна разлика између марксистичке и грађанске социологије није у томе што једни остају на позицијама чисте теорије, а други чисте емпирије, већ је основна ствар у томе на каквим теоријама остају једни, а на каквим други <sup>(36)</sup>.

Треба истаћи да се у последње време, у грађанској социологији чине извесни напори да се створи ако не универзални филозофски, а оно бар општи методско-технички оквир за повезивање појединачних, микроскопских истраживања у замишљену општу шему о глобалном друштву. Такви оквири били би нпр. генерална Парсонсова теорија „интеграција свих фактора“, Мертон — Гертенбергова теорија „средњег обима“, Гурвичева теорија (која има и филозофске претензије) „хиперемпиризма“, „социологије у дубини“, тзв. „плуридимензионалистичка теорија“ и др. Међутим, сви ови покушаји пате од једностраности, јер су лишени чврсте филозофске и теоријске основе.

У оквиру дијалектичке методе, сва методска правила која социологија породице примењује у одређивању и истраживању свог предмета, могу се поделити у две групе:

А. *Основни теоријски ставови научног социјализма*, који изучавају неки закон у природи или друштву могу се трансформисати у одговарајуће методске приступе:

а) *Принцип материјалности света*, тј. материјалистичко објашњење друштвених и породичних промена и процеса.

б) *Принцип према коме ниво развоја производних снага и одговарајућих продукционих односа има одлучујући значај за формирање друштвеног система у целини*.

в) *Принцип објективности*, према коме у сваком процесу сазнавања треба полазити од „ствари самих по себи“ (Лењин), односно од правила да се друштвене појаве посматрају као „ствари“ (Диркем) које су независне од емотивних ставова научника.

г) *Принцип свестраности*, према коме се у истраживању појава морају утврдити сви њихови суштински квалитети и односи, да би се избегла једностраност, заблуда, полуистина, или како га је назвао Кивилије „правило солидарног тоталитета“.

д) *Принцип конкретности* (или принцип конкретно-историјске анализе — према Балагушкину) по коме објашњењу конкретних црта брачно-породичних односа треба приступити продубљенијим истраживањем услова живота породице у одређеном времену и у њеној вези са свим облицима друштвеног живота тога времена, водећи рачуна и о класној односно бескласној структури друштва <sup>(37)</sup>.

36 Ј. Синадиновски, Реферат на Скупштини социолога.

37. Балагушкин, исто, стр. 72—73.

б) *Принцип развојности*, према коме појаве не треба посматрати статички, већ у њиховом развоју, тј. као процес. Примењено на породицу, ово учење објашњава квантитативне и квалитативне промене у процесу развитка брачно-породичних односа праћених од првобитне заједнице до савременог друштва и њихових даљих преображаја.

е) *Принцип детерминизма*, према коме су сви објекти и свет у целини одређени на неки начин — имају одређену структуру и законитост. Ово методско правило има изванредну могућност потврде у брачно-породичним односима, где је наука успела да утврди унутрашње и спољашње законите појаве.

ж) *Принцип дијалектичке анализе као и принцип дијалектичке синтезе*, према којима се изучавања целина мора рашчланити на њене саставне супротности (анализа) и анализом утврђених супротности мора се извршити дијалектичка синтеза, тј. утврђивање јединства супротности (изучавање и анализа различитих и противуречних страна породице — према Балагушкину). Балагушкин сматра да је основни задатак социологије породице у примени овог принципа анализа двеју супротних страна у породици: економске и духовне. Међутим, по његовом тврђењу данас у совјетској науци постоје и доста једнострани приступи овом питању <sup>(38)</sup>.

Поред ових основних принципа дијалектичке методе сазнавања стварности, у области социологије породице имају значаја и неки други принципи као што су: *принцип основе и надградње* (који је у марксистичкој социологији доста споран, нарочито с обзиром на међусобни однос материјалне производње и производње човека и места и значаја породице као носиоца репродукције живота); *принцип скоковитости* (дисконтинуитета), *принцип класне борбе*, *принцип систематичности*, *принцип критичности* и др.

Б. Поред принципа опште дијалектичке методе, као руководна методска начела служе и универзални дијалектички закони, који се деле на основне и неосновне.

*Основни дијалектички закони су: закон јединства и борбе супротности, закон прелаза квантитативних промена у квалитативне и закон негације.*

*Неосновни закони дијалектике су: закон примарности аорганске материје и секундарности органске материје и психе; закон јединства и борбе општег, посебног и појединачног; закон јединства и борбе садржаја и форме, и др.*

Сви основни закони дијалектике имају велики значај за метод социологије породице. Од неосновних закона врло су значајни закон јединства и борбе општег, посебног и појединачног и закон јединства и борбе садржаја и форме. На њима се нећемо посебно задржавати на овом месту.

3. *Посебни научни методи.* — Посебни научни методи представљају допуну опште методе. Док се општом методом врши приступ суштинским, филозофским питањима, посебне методе служе у сврхе сређивања, упоређивања и делимичног уопштавања искуственог материјала <sup>(39)</sup>.

38. Балагушкин, исто, стр. 68—70.

39. У том смислу А. Фиаменго, исто, стр. 101—128.

У науци је спорно шта све улази у посебне методе, тако да сваки писац у већој или мањој мери задржава слободу унутрашње класификације њихових елемената. Број тих елемената зависи и од природе посебне или опште науке која се њима служи. Карактеристично је за посебне социологије да су оне развиле и да примењују знатан број ових метода.

Сви елементи посебних научних метода нису истог значаја нити су истог степена општости и апстрактности. Једни су веома блиски општој методи и извиру из ње као њена допуна, други су специфични и налазе се на средини између обичне научне технике и опште методе.

Све посебне методе социологије породице можемо на основу реченог поделити на следећи начин и то:

а) *на посебне методе блиске генералној методи*: етнологска (антрополошка), историјска, логичка и компаративна. Према неким ауторима све ове методе (изузев логичке) могу се свести на компаративне: нпр. етнологско-компаративна; и историјско-компаративна итд. <sup>(40)</sup>.

б) *на посебне методе које извиру из везе социологије породице са посебним социолошким и несоциолошким наукама*: социологија села, социологија града, социологија рада, социологија културе и др., затим, економија, право, етика, психологија, педагогија, медицина, демографија и др.

*Етнологска (социо-етнографска) и историјска метода* имају велики значај за социологију породице. Није случајно речено да социологија има императивну потребу да се ослони на дисциплину са антрополошким чињеницама, јер се проучавање социјалних институција примитивног живота може вршити само у светлости модерне етнологије, а не на основу априорних спекулација <sup>(41)</sup>. То што важи за етнологију, која проучава примитивне народе, још више важи за историју, која проучава цивилизоване народе. Ове две методе су значајне због потребе међусобне компарације породица разних народа на истом ступњу развојног друштва, као и њихових упоређивања применом историјске вертикале, тј. праћењем развојне линије породичних односа и облика.

*Логичка метода* је тесно повезана са етнологском и историјском, али и са другим методама. Истиче се да у методском приступу мора бити остварено јединство историјског и логичког. Сви прикупљени подаци морају бити подвргнути логичкој контроли у тражењу њихових унутрашњих веза и противуречности. Логичка контрола може бити индуктивна и дедуктивна, тј. аналитичка и синтетичка. Јединственом применом оба елемента логичког метода постиже се велики степен објективности у анализи емпиричке грађе.

Велики значај за социологију породице има и *компаративни метод*. Под овим методом треба схватити „настојање да се друштвене појаве проучавају у свим својим, или бар што многобројнијим, различитим манифестацијама до којих долази услед деловања различитих конфигурација природних и друштвених услова <sup>(42)</sup>.

40 А. Фианеного, исто, стр. 101—128.

41. Albert Muntch and Henry S. Spalding, *Introductory Sociology*, Boston, New York, 1928, р. 3.

42. В. Милић, *Компаративни метод у социологији*, Филозофија-социологија, Београд, 1958, бр. 1—2, стр. 48—66.

*Интердисциплинарна, или тачније: мултидисциплинарна метода*, којом се служи социологија породице, обухвата методске приступе проучавању породице оних граничних посебних наука које су са њеним предметом тесно повезане, као што су економија, демографија, право, етика, педагогија, психологија, психијатрија, сексуална хигијена, медицина, политика, социјална политика и др.

Свака од ових посебних научних дисциплина објашњава поједине појаве из сплета врло сложених породичних односа. Свака од њих има свој специфичан методски приступ у складу са својим предметом.

Овим кратким прегледом није завршено набрајање свих посебних наука чијим се знањима користи социологија породице као методама изучавања свог предмета. Међутим, поред већ набројаних, треба поминути нарочито неке посебне социологије које, с једне стране, дају материјал социологији породице за њено проучавање, а с друге се и саме служе резултатима социологије породице. Поред осталих, то су у првом реду: рурална социологија, урбана социологија, индустријска социологија (социологија рада), социологија културе и др.

Треба посебно подвући да социологија породице има императиван задатак да у фази свог сазревања као науке изврши интеграцију свих ових метода у један сложени методски приступ и да изгради јединство свог предмета и метода. Крајњи циљ сваке науке је интеграција хетерогених методских правила у један хомогенији методски приступ, а истовремено и стварање чврсте синтезе предмета и метода. Позајмљујући разне елементе из посебних научних дисциплина, она мора да их „прегради“, пречисти, провери и прилагоди својим потребама. Све док то не постигне, она ће бити више интердисциплинарна, мозаична наука, без своје унутрашње кохезије. То ипак не значи да ће она моћи на конкретном емпиричко-истраживачком плану да понире у све елементе породичних појава без помоћи специјализованих наука и без помоћи стручњака разних профила. Међутим, у основним релацијама концептирања и разраде њеног предмета и метода, она се може формирати као посебна, аутономна научна дисциплина са посебним предметом и методом.

*4. Техничке (помоћне) методе.* Техничке методе служе зато да би се припремно читав онај чињенични материјал који ће бити обрађен помоћу дијалектичко-материјалистичке методе. Значај техничких метода је вишеструк. Оне су важан предуслов успешног социолошког, посебно емпиричког истраживања. Међутим, њихова примена у социологији породице је ограничена. Све техничке методе, које се иначе могу успешно применити у другим областима социолошких истраживања, не могу се увек применити у истраживању породице. За ово постоје најмање два разлога: а) примена одговарајућих техничких метода зависи од предмета конкретног истраживања породице, који може бити шири или ужи (економске, психолошке или друге појаве, или више појава заједно); б) неке техничке методе готово је немогуће применити у истраживању породице због специфичности породичних односа (мерење, експеримент и др.).

Поред *посматрања*, као најважније методе у истраживању друштвених појава уопште, остала значајна техничка средства јесу: *испитивање* (interview), *статистичке методе*, *мерење*, *експеримент* и *упоређивање* (43).

Желели смо у овом раду да укажемо на неке основне елементе за конституисање Социологије породице као науке. Она, као што смо видели, представља за сада завршну етапу у *реинтеграцији наука* на проучавању породице као сложене друштвене појаве. Уместо секторског, парцијалног и неповезаног истраживања само појединих појава, које је вршено искључиво у оквиру посебних наука, или уместо касније спорадичне сарадње две или више наука на интердисциплинарном проучавању више породичних појава, *социологија породице треба да обезбеди сложене појмовни, предметни и методски приступ* у изучавању свих значајних елемената породице. У данашњој фази развитка ове младе науке у нашој земљи, то још није учињено. Стога је потребан огроман напор да се значајан чињенични материјал — како емпирички тако и теоријски — преиспита, провери и подвргне строгој контроли и да се од елемената дифузног мозанка створи кохерентна научна целина. За успех оваквог подухвата неопходно је да се, поред осталог, претходно рашчисте не само нека спорна питања у науци о појму, месту, предмету и методу социологије породице као науке, већ и да се јасно одреде полазне филозофске и идејне позиције у складу са основним концепцијама научног социјализма.

Наш циљ је искључиво био да пружимо неколико идеја у том правцу да бисмо допринели убрзању конституисања социологије породице као науке. Ово утолико пре, што је досада било много радова о самој породици, а врло мало о научној дисциплини чији је предмет породица, и то не само у нашој већ и у страниј књижевности.

Др Марко Младеновић

## РЕЗЮМЕ

### *Становление социологии семьи как науки*

Для становления социологии семьи как отдельной научной дисциплины необходимо определить некоторые элементы, отделяющие ее от остальных областей науки, а в особенности установить понятие ее, предмет, метод и место в научной системе.

Рассматривая этот вопрос, автор исходит из утверждения, что социология семьи является *общественной наукой*, что она — *отдельная обобщающая, интеграционная наука*, представляющая собой предельный, методологический результат протекавшей до наших дней эволюции обособленного, частичного теоретического и эмпирического изучения семьи, что она является преимущественно *неисторической наукой*, но с возможностью исторического и неисторического подхода, и, наконец, что она является наукой, *граничащей* с двумя областями наук: несоциологической и социологической, ибо тесно связана с обеими этими областями.

Предметом изучения социологии семьи являются четыре основных области: а) *место семьи в обществе в целом* и ее причинная связь с раз-

43. Овај рад представља сажету, ужу верзију једног дела веће студије о породици. Због тога нисмо у могућности, због недостатка простора, да нека питања, шире обрадимо. То посебно важи за проблем техничких, помоћних метода, које у овом раду нису разрађене, мада су значајне за емпиричко истраживање породице.

ными элементами общественной структуры (макросоциологический анализ); б) *внутренняя организация* системы семьи путем наблюдения за *статикой* семейных отношений: количественный и качественный анализ указанных отношений и анализ семейных функций (т. наз. горизонтальный разрез системы семьи), а также и путем наблюдений за ее *динамикой*, дающей картину цикличного процесса в жизни семьи путем ее вертикального разреза (микросоциологический анализ); в) *анализ* противоречивых „*анатомических*” и „*патологических*” явлений в семье: их взаимоотношения, причины возникновения и формы выражения; г) *научное предвидение* хода эволюции брака и семьи, а в особенности свободы любви и основ брака, формы брака и разводов, положения семьи, женщины и детей и направлений трансформации брака и семьи.

Метод, которым оперирует социология семьи, зависит от того, рассматривается ли она как теоретическая или эмпирическая, социологическая или несоциологическая, историческая или неисторическая наука и др. Автор находит, что все методы, которыми пользуются, можно разделить на следующие: а) на *общий, генеральный метод*: основные теоретические положения научного социализма и универсальные диалектические законы, как их руководящий метод, б) *отдельные научные методы*: (1) методы близкие к генеральному (этнологический, исторический, логический и сравнительный), (2) методы, вытекающие из связи социологии семьи с другими науками: экономическими, юридическими, демографическими, этическими, педагогическими и т.д., в) *технические методы*, в основном находящие свое выражение в эмпирических исследованиях: наблюдения, обследования, статистический метод, измерения, эксперименты, сравнения и др.

## SUMMARY

### *Constituting of Family Sociology as a Science*

To constitute family sociology, as a special scientific discipline, it is necessary to establish some elements that distinguish it from other fields of science, in particular its notion, subject matter, and place in the system of sciences.

Commenting these matters, the author takes that family sociology is a *social science*, that it is a *particular, generalizing, intergrating* science representing a final methodological result of the evolution of the sectoral partially theoretical and empirical study of family; that it is mostly a *non-historical* science, but providing a historical and non-historical approach, and finally that it is a *bordering science* between two major fields of sciences: non-sociological and sociological, for it belongs, to a considerable extent, to both fields.

The subject matter of family sociology are four basic fields: (a) *place of family in the global society*, and its causal relation to the various elements of the social structure (macrosociological analysis), (b) *internal organization* of the family system by observing statics of *family* relations: through a *quantitative* and *qualitative* analysis of these relationships and through an analysis of family functions (the so-called horizontal cross-section of the family system); as well as observing of its *dynamics* that gives a picture of the cycclus process in the life of family through a vertical cross-section (microsociological analysis); (c) analysis of the contradictory «anatomical» and «pathological» phenomena in family: their mutual relationships, the causes of its beginning and forms of appearance; (d) scientific estimate of future courses in the evolution of marriage and family, in particular of free love and fundaments of marriage, of forms of marriage and divorce, position of family, women and children, and of the trends of transformation of marriage and family.

The method applied by family sociology depends whether it is comprehended as a theoretical or empiric, sociological or non-sociological, historical or non-historical science, etc. The author thinks that all the methods as a guiding method of principles; (b) *particular scientific methods*: 1. methods it uses can be grouped into: (a) *the general method*: the fundamental theoretical approaches of scientific socialism and the universal dialectic laws related to the general (ethnological, historical, logical and comparative); 2. methods resulting from the relation of family sociology with other sciences: economics, jurisprudence, demography, ethics, pedagogy, etc.; (c) *technological methods* which are mostly significant in empirical research, observation, examination, statistical methods, measurements, experiments, comparison, etc.

## R É S U M É

### *La constitution de la sociologie de la famille en tant que science*

Pour la constitution de la sociologie de la famille en tant que discipline scientifique spéciale il est nécessaire de déterminer certains éléments qui la distingue des autres domaines scientifiques, surtout sa notion, son objet, sa méthode et sa place dans le système des sciences.

En traitant ces questions l'auteur part du fait que la sociologie de la famille est une science *sociale*, que c'est une science *distincte* — *généralisatrice*, *intégrable* qui représente le résultat méthodologique définitif de l'évolution, qui a eu lieu jusqu'à présent, sectorielle, partielle théorique et empirique, des études de la famille, qu'elle est principalement une science *non-historique*, mais qu'elle assure les approches historiques et non-historiques, enfin qu'elle est une science *marginale* entre deux grands domaines des sciences: non-sociologiques et sociologiques, car elle pénètre dans les deux domaines.

L'objet de l'étude de la sociologie de la famille consiste dans quatre domaines fondamentaux: a) *la place de la famille dans la société globale* et son rapport causal à l'égard des divers éléments de la structure sociale (analyse macrosociologique); b) *l'organisation interne* du système familial en suivant la *statique* des rapports de famille: par le moyen de l'analyse quantitative et qualitative de ces rapports et par le moyen de l'analyse des fonctions familiales (appelée la moyenne horizontale du système familial); ainsi qu'en suivant sa dynamique qui nous présente l'image du processus cyclique dans la vie de la famille à travers sa moyenne verticale (l'analyse microsociologique); c) l'analyse des phénomènes contradictoires «*anatomiques*» et «*pathologiques*» dans la famille, leur rapport mutuel, les causes de la naissance et les formes de manifestation; d) *la prévision scientifique* des futurs courants dans l'évolution du mariage et de la famille et surtout sur la liberté de l'amour, sur les formes du mariage et du divorce, sur la position de la famille, de la femme et des enfants et sur les orientations de la transformations du mariage et de la famille.

La méthode dont se sert la sociologie de la famille dépend du fait si elle est conçue en tant que science théorique ou empirique, sociologique, ou non-sociologique, historique ou non-historique etc. L'auteur considère que toutes les méthodes dont se sert la sociologie peuvent être divisées de la manière suivante: a) *la méthode générale*: les attitudes théoriques fondamentales du socialisme scientifique et les lois dialectiques universelles en tant que méthode dirigeante des principes; b) *les méthodes scientifiques spéciales*, à savoir: 1° les méthodes qui sont proches à la méthode générale (ethnologique, historique, logique et comparative); 2° Les méthodes qui découlent de la sociologie de la famille avec les autres sciences: économiques, juridiques, éthiques, pédagogiques, etc.; 3° *les méthodes techniques* qui prennent toute leur portée principalement dans les recherches empiriques: l'observation, l'investigation, la méthode statistique, la mesure, l'expérience, la comparaison et autres.